

Rahalise kohustuse täitmise tagasivõitmine pankrotimenetluses

Rahalise kohustuse täitmise tagasivõitmine erineb kõikidest teistest tagasivõitmistest selle tõttu, et kui muudel juhtudel tunnistatakse tagasivõitmise korras kehtetuks tehing, siis antud juhul jääb tehing kehtima, kuid kehtetuks tunnistatakse raha maksmine kui sooritus. Teiste tagasivõitmise alustega võrreldes on PankrS^{*1} § 113 alusel tagasivõitmine praktikas küllaltki sagedasti esinev ning ühtlasi on selle normi kohaldamisel probleeme rohkem. Nii on küsitavad ka mitmed Riigikohtu seisukohad seoses § 113 alusel toimunud tagasivõitmise tagajärgedega.

Artikli eesmärgiks on selgitada § 113 kohaldamise põhimõtteid ja otsida vastust tekkinud kohaldamisprobleemidele. Peamisteks uurimisteemadeks on § 113 alusel toimuva tagasivõitmise tingimused, võlausaldate huvide kahjustamise aeg ja rahalise kohustuse täitmise tagasivõitmise tagajärjed.

1. Kehtetuks tunnistatakse sooritus

Tagasivõitmise mõiste kohaselt tunnistab kohus PankrS §-des 110–114 sätestatud alustel kehtetuks võlgniku tehingu või muu toimingut, mis on tehtud enne pankroti väljakuulutamist ja mis kahjustab võlausaldate huve (§ 109 lg 1). Rahalise kohustuse täitmise tagasivõitmisel § 113 alusel tunnistatakse kehtetuks raha maksmine kui sooritus, mis § 109 lõike 1 tähenduses kujutab endast toimingut, kusjuures kohustust ennast ega selle aluseks olevat tehingut § 113 alusel kehtetuks ei tunnistata.^{*2} Kuna raha maksmine ei ole tehing, siis § 110, mis on üldnormiks §-de 111, 112 ja 114 suhtes, ei ole seda § 113 osas, sest § 110 käib tehingute tagasivõitmise, § 113 aga soorituse tagasivõitmise kohta. Seejuures ei saa raha maksmine kui rahalise kohustuse täitmine olla ka käsutustehinguks.^{*3} Küll on võimalik, et tagasi ei võideta mitte raha maksmist kui sooritust § 113 alusel, vaid see tehing § 110 alusel, mille täitmiseks raha maksti. Nii on tegemist alternatiivsete võimalustega tagasivõitmiseks, mida Riigikohus on võimalikuks pidanud, ilma et tegemist oleks tagasivõitmise üld- ja erinormi kohaldamisega.^{*4} Sel juhul peavad muidugi olema täidetud § 110 kohaldamise tingimused. Erinev on ka tagasivõitmise tagajärg § 119 kohaselt, sõltuvalt sellest, kas võidetakse tagasi raha maksmine kui sooritus § 113 alusel või rahalise kohustuse aluseks olnud tehing § 110 kohaselt. Esimesel juhul saab võlausaldaaja käest § 119 lõike 1¹ alusel raha tagasi nõuda ning võlausaldaaja saab esitada oma nõude pankrotimenetluses pankrotivõlausaldajana, teisel juhul saab tasutud summa nõuda pankrotivarasse § 119 lõike 1 alusel, kuid võlausaldaaja saab esitada oma nõuded sõltuvalt asjaoludest § 119 lõigete 3–6 kohaselt.

¹ Pankrotiseadus. – RT I 2003, 17, 95; RT I, 01.03.2023, 12.

² RKTko 19.12.2007, 3-2-1-115-07, p 13 ja 17; RKTko 20.11.2013, 3-2-1-124-13, p 10; RKTko 12.10.2016, 3-2-1-92-16, p 15; RKTko 24.05.2017, 3-2-1-50-17, p 13.

³ RKTko 19.12.2007, 3-2-1-115-07, p 13 ja 17; RKTko 12.10.2016, 3-2-1-92-16, p 15.

⁴ RKTko 23.09.2005, 3-2-1-70-05, p 25 ja 33; RKTko 19.12.2007, 3-2-1-115-07, p 17.

2. Rahalised kohustused, mille täitmist saab tagasi võita

PankrS § 113 alusel on tagasivõidetavad väga erinevatest alustest tekkinud rahalised kohustused, sh nii lepingulistest kui ka lepinguvälistest kohustustest tekkinud kohustused.^{*5} Tagasi on võimalik võita ka alusetult makstud palka või honorari, samuti dividende. Seoses põhjendamatult makstud dividendidega on Riigikohus selgitanud, et § 113 alusel saab tagasivõitmise korral dividendide maksmist kehtetuks tunnistada sellest sõltumata, kas dividendide maksmise aluseks olnud üldkoosoleku otsus on kehtiv või mitte. Paragrahv 113 on erinorm, mida saab kohaldada, sõltumata äriseadustiku regulatsioonist.^{*6} Seejuures jääb alternatiivne võimalus nõuda dividende tagasi ÄS^{*7} § 280 ja alusetu rikastumise sätete alusel (juhul kui dividendide otsus on tühine või kehtetuks tunnistatud).^{*8} Riigikohus on selgitanud ka, et võimalik võib olla ka täitemenetluse raames võlgniku poolt täidetud rahalise kohustuse tagasivõitmine.^{*9} Muidugi saab eespool viidatud rahaliste kohustuste täitmist tagasi võita vaid siis, kui § 113 kohaldamise tingimused on täidetud. Juhul kui näites varaühisuse kestmise ajal on üks abikaasa oma pangakontolt teinud rahaülekandeid teise abikaasa pangakontole, siis vaatamata sellele, et rahaülekannete tagasivõitmise aluseks saab olla § 113, on abikaasade pangakontol olev raha PKS^{*10} § 25 järgi eelduslikult ühisvara, mis kuulub ühiselt mõlemale abikaasale, olenemata sellest, kumma pangakontol see asub. Seega ei ole sel juhul § 113 alusel tagasivõitmine võimalik.^{*11}

Kohustuste täitmiseks tehtud rahalise makse tagasivõitmisest § 113 alusel tuleb eristada kinkelepingu tagasivõitmist § 111 kohaselt. Kinkimise puhul on tegemist kingisaaja rikastumisega tehingu alusel ning tagasi võidetakse kinkeleping, mille kehtetuks tunnistamise tagajärjel tuleb § 119 lõike 1 alusel kingitusena saadu tagastada pankrotivarasse, seda ka juhul, kui kingitakse raha. Raha kinkimine tähendab küll ühtlasi rahalise kohustuse täitmist § 113 tähenduses, kuid raha kinkelepingut on otstarbekas vastavate tingimuste olemasolul tagasi võita § 111 alusel. Sel juhul ei saa kingisaaja, kes on raha tagastanud pankrotivarasse, nõuda võlgnikult kinkimise kohustuse täitmist pankrotivõlausaldajana. Samas ei saa välistada olukorda, kui asjaolud seda tingivad, et ka kinkelepingu järgi raha üleandmise kohustuse täitmine võidetakse tagasi § 113 alusel ning kinkeleping ise jääb kehtima.

3. Tagasivõitmise tingimused PankrS § 113 järgi

3.1. Üldist

Täidetud rahalise kohustuse tagasivõitmine on võimalik vaid PankrS §-s 113 sätestatud tingimustel. Kuna § 110 on üldnormiks tehingute tagasivõitmisel, siis §-i 110 ei saa kohaldada täiendavalt §-le 113, sest antud juhul võidetakse tagasi sooritust kui toimingut, mis ei ole tehing. Samas on tegemist olukorraga, kus võlgnik ei ole oma vara kõrvale toimetanud, odavalt müünud või kinkinud, vaid ta on teinud seda, mida üks võlgnik peabki tegema – täitnud oma kohustusi. Seega saab tagasivõitmine põhjendatud olla vaid siis, kui oma kohustuste täitmisega – raha maksmisega ühele võlausaldajale – on võlgnik ühtlasi kahjustanud teiste võlausaldajate huve.

Tegemist on siiski erandliku tagasivõitmise alusega, sest võlgnikku ei tohiks laialdaste tagasivõitmise võimaluste loomisega demotiveerida oma rahalisi kohustusi täitmast. Nii on ajaline raam võrreldes teiste tagasivõitmise alustega § 113 kohaselt piiratum. Reeglina saab tagasi võita vaid sellist rahalise kohustuse täitmist, mis on sooritatud kas ajutise halduri või usaldusisiku nimetamisest kuni pankroti väljakuulutamiseni (lg 1 p 1) või siis kolme kuu jooksul enne ajutise halduri või usaldusisiku nimetamist, kui samal ajal on täidetud lõike 1 punktis 2 sätestatud tagasivõitmise täiendavad tingimused. Erandina on lõike 1 punktis 3

⁵ RKTko 03.06.2003, 3-2-1-58-03, p 11.

⁶ RKTko 14.11.2002, 3-21-135-02, p 16.

⁷ Äriseadustik. – RT I 1995, 26, 355; RT I, 23.12.2022, 33.

⁸ RKTko 14.11.2002, 3-21-135-02, p 19.

⁹ RKTko 19.06.2000, 3-2-1-93-00, VI osa.

¹⁰ Perekonaseadus. – RT I 2009, 60, 395; RT I, 11.01.2023, 11.

¹¹ RKTko 12.10.2016, 3-2-1-92-16, p 16.

sätestatud tähtaeg kaks aastat, juhul kui kohustus on täidetud võlgniku lähikondsele, kusjuures punktis 3 on sätestatud ka täiendavad tingimused nimetatud perioodil tehtud soorituse tagasivõitmiseks.

Samas ei saa otsustada tagasivõitmist vaid §-s 113 sätestatud asjaolusid arvestades. Arvestada tuleb ka sellega, et vajalik on tagasivõitmise üldise aluse, võlausaldajate huvide kahjustamise (§ 109 lg 1) olemasolu. Seega tuleb asjaolusid kontrollida järgmises järjekorras:

- a) kas eksisteerivad §-s 113 sätestatud tagasivõitmise asjaolud ning kas tagasivõitmine on tähtaegsidi arvestades üldse võimalik – eitava vastuse korral ei ole vaja täiendavaid asjaolusid kontrollida;
- b) kui esimesele küsimusele on vastus jaatav, tuleb selgeks teha, kas võlgnik on rahalise kohustuse täitmisega ühtlasi kahjustanud võlausaldajate huve § 109 lõike 1 mõttes.

3.2. Rahaline kohustus on täidetud perioodil ajutise halduri või usaldusisiku nimetamisest kuni pankroti väljakuulutamiseni

Kui rahaline kohustus on täidetud perioodil ajutise halduri või usaldusisiku nimetamisest kuni pankroti väljakuulutamiseni, tuleb eelkõige arvestada PankrS § 109 lõikes 2 sätestatud eeldusega, et sellel perioodil tehtud toiminguga kahjustati võlausaldajate huve. Kui reeglina tagasivõitmisel, sh tagasivõitmisel § 113 lõike 1 punktide 2 ja 3 alusel, peab hageja tõendama, et tagasivõidetava toiminguga on võlausaldajate huve kahjustatud^{*12}, siis § 113 lõike 1 punktis 1 nimetatud tähtajal tehtud soorituse puhul peab tõendama kostja, et võlgnik ei ole kohustuse täitmisega võlausaldajate huve kahjustanud. Seega saab haldur hagejana kõigepealt tugineda asjaolule, et võlgnik on lõike 1 punktis 1 nimetatud perioodil rahalise kohustuse täitnud, kostjal on aga võimalik tõendada, et vaatamata raha maksmisele võlausaldajate huve ei ole kahjustatud. Hageja võib seejärel omakorda ümber lükata kostja argumentid. Nii näiteks ei ole Riigikohus pidanud võlausaldajate huve kahjustavaks ega tagasivõidetavaks sellist rahalise kohustuse täitmist, mis sooritati § 113 lõike 1 punktis 1 nimetatud perioodil, kuid mõlemapoolne täitmine toimus majandustegevuses tavalise tähtaja jooksul.^{*13} Arvestada tuleb ka asjaoluga, et sellel perioodil võib olla kohtu poolt § 20 lõike 1 alusel kohaldatud käsutuskeeld, mille kohaselt võlgnik võib teha makseid vaid ajutise halduri nõusolekul. Sel juhul ilma nõusolekuta rahalise kohustuse täitmine on kehtetu ning seda saab tagasi nõuda alusetu rikastumise sätete kohaselt. Ajutise halduri nõusolek võib olla kostja argumentiks selle kohta, et rahalise kohustuse täitmisega ei kahjustatud võlausaldajate huve, kuid samas ei ole võlausaldajate huvide kahjustamine ning tagasivõitmine välistatud ka siis, kui kohustuse täitmiseks oli ajutise halduri nõusolek olemas.

3.3. Rahaline kohustus on täidetud kolme kuu jooksul enne ajutise halduri või usaldusisiku nimetamist

3.3.1. Üldist

PankrS § 113 lõike 1 punktis 2 on loetletud need asjaolud, mille olemasolul on tagasivõitmine võimalik, kui rahaline kohustus on täidetud kolme kuu jooksul enne ajutise halduri või usaldusisiku nimetamist. Haldur peab tagasivõitmise hagi esitades tõendama kasvõi ühe § 113 lõike 1 punktis 2 nimetatud asjaolu esinemist kui ka seda, et rahalise kohustuse täitmisega on võlausaldajate huve kahjustatud (§ 109 lg 1). Kostjal on omakorda võimalik esitada vastuväiteid, et kohustuse täitmine ei ole toimunud kolmekuulise tähtaja sees, vaid varem, samuti et rahalise kohustuse täitmist ei ole toimunud või ei ole toimunud nendel asjaoludel, mis on punktis 2 nimetatud. Samuti peab kostja ümber lükkama hageja väited selle kohta, nagu oleks punktis 2 nimetatud asjaoludel võlgniku poolt kohustuse täitmine olnud võlausaldajate huve § 109 lõike 1 mõttes kahjustav.

¹² RKTko 30.09.2020, 2-16-18957/75, p 14; RKTko 03.05.2023, 2-21-2785, p 14.

¹³ RKTko 03.06.2003, 3-2-1-58-03, p 9; RKTko 08.04.2009, 3-2-1-21-09, p 16.

3.3.2. Täitmine toimus ebatavalise maksevahendiga

Riigikohus on pidanud ebatavaliseks maksevahendiks PankrS § 113 lõike 1 punkti 2 mõtte kohaselt rahalise kohustuse täitmist (nt töötasu maksmist) kaubaga.^{*14} Kaubaga tasumine viitab eelkõige võimalusele, et asja või asjade väärtus võib olla suurem rahalise kohustuse enda suurusest ning sel juhul juba nimetatud asjaolu ise võib tingida võlausaldajate huvide kahjustamise, sest võlgniku vara on vastavalt vähenenud. Ebatavaliseks maksevahendiks asjade kõrval võib olla ka näiteks võlgniku poolt oma kohustuste katteks võlausaldaja kohustuste ülevõtmine kolmanda isiku ees või võlgniku nõude loovutamine võlausaldajale kolmanda isiku vastu, millega loetakse kohustus täidetuks. Nimetatud juhtudel võib olla kahtlus, et nn asendustäitmine ei ole siiski samaväärne sellega, kui võlgnik oleks oma rahalise kohustuse maksmise teel täitnud. Siiski, haldur peab tagasivõitmiseks tõendama, et ebatavalise maksevahendiga rahalise kohustuse täitmine on kahjustanud võlausaldajate huve (§ 109 lg 1), ning kostjal on võimalik sellele vastu vaielda. Eelkõige võib huvide kahjustamine puududa, kui maksmiseks kasutatud asja väärtus või loovutatud nõude suurus vastab rahalise kohustuse suurusele või ülevõetud kohustus on sama suur või sama väärtusega kui täidetuks loetud kohustus. Võimalik on, et ebatavalise maksevahendiga täitmine seondub teiste § 113 lõike 1 punktis 2 nimetatud tagasivõitmist võimaldavate asjaoludega – kui on ebatavalise maksevahendiga tasumisel ühtlasi täidetud kohustus enne täitmise tähtaega või üht võlausaldajat teisele eelistades.

3.3.3. Täitmine on toimunud enne täitmise tähtpäeva

Tagasivõitmist võimaldavaks asjaoluks vastavalt PankrS § 113 lõike 1 punktile 2 on ennetähtaegne rahalise kohustuse täitmine. Kuigi § 113 lõike 1 punktis 2 on eraldi tagasivõitmist võimaldavate asjaoludena nimetatud nii ennetähtaegset täitmist kui ka ühe võlausaldaja teisele eelistamist, siis ennetähtaegne täitmine võib olla ühtlasi ühe võlausaldaja eelistamine. Nii on see näiteks juhul, kui on mitu võlausaldajat, kellel on sissenõutav nõue, aga võlgnik täidab kohustuse sellele, kelle nõue veel sissenõutav ei ole. Või on mitu võlausaldajat, kelle nõuded ei ole veel sissenõutavad, aga võlgnik täidab kohustuse neist ühele. Mõlemal juhul on tegemist ühe võlausaldaja eelistamisega teisele. Eelistamine ei pea seisnema vaid ennetähtaegses kohustuste täitmisel. Nii võib olla mitu võlausaldajat, kelle nõuded on sissenõutavad, aga võlgnik maksab ära vaid ühele. Ka sellisel juhul on tegemist võlausaldaja eelistamisega. Seega üldjuhul on ennetähtaegne rahalise kohustuse täitmine ka vastava võlausaldaja eelistamine, kuid ühe võlausaldaja eelistamine on laiema tähendusega ega seisne ainult võlausaldajale kohustuse ennetähtaegses täitmisel. Jääb veel teoreetiline võimalus, et sellel ajal, kui võlgnik täidab ennetähtaegselt ühele võlausaldajale oma rahalise kohustuse, tal teisi võlausaldajaid ei olegi, aga ennetähtaegne täitmine saaks siiski olla tagasivõitmise aluseks. Riigikohus on selgitanud, et võlausaldajate huvide kahjustamisega saab olla tegemist ka siis, kui võlgnik teeb toimingut, mis toob kaasa tulevaste võlausaldajate huvide kahjustamise, ning konkreetsete võlausaldajate olemasolu toimingul ajal ei ole tähtis, sest Riigikohtu arvates on oluline siin see, et võlgnik teadis asjaoludest, millest võib järeldada võlausaldajate huvide kahjustamist.^{*15} Kui lähtuda nimetatud Riigikohtu seisukohast, siis juhul kui rahalise kohustuse ennetähtaegse täitmise ajal ei ole ühtegi teist võlausaldajat, on tegemist § 113 lõike 1 punkti 2 kohaselt sellise tagasivõitmist võimaldava asjaoluga, mis samal ajal ei kujuta endast ühe võlausaldaja eelistamist teistele. Tagasivõitmiseks tuleb muidugi tõendada seda, kas ja kuidas on kohustuse sellise ennetähtaegse täitmise olnud võimalik kahjustada tulevaste võlausaldajate huve (§ 109 lg 1).

3.3.4. Täitmine, millega eelistatakse ühte võlausaldajat teisele

Kohtupraktikast tulenevalt võib teha järelduse, et just ühe võlausaldaja eelistamine teisele on üks enam levinud asjaolusid, millele tagasivõitmise hagisid PankrS § 113 alusel esitades tuginetakse. Ühe võlausaldaja eelistamine võib seisneda eelkõige selles, et kuigi võlgnikul on mitmeid võlausaldajaid, kellel on sissenõutavad nõuded, täidab võlgnik kohustuse ühele, jättes kohustused teistele täitmata. Eelistamine võib ilmned ka siis, kui ühe võlausaldaja nõue on tagatud küll suurema viivisega, aga võlgnik täidab kohustuse sellele, kelle viivis on väiksem, või hoopis võlausaldajale, kelle nõue ei olegi veel muutunud sissenõutavaks. Samas võib võlgnik eelistada ka mingit liiki nõudeid mõnda teist liiki nõuetele (nt maksuvõla täitmist teistele

¹⁴ RKTko 09.05.2007, 3-2-1-43-07, p 10.

¹⁵ RKTko 03.11.2008, 3-2-1-90-08, p 12; RKTko 03.05.2023, 2-21-2785, p 16.1.

kohustustele) või siis eelistab võlgnik teatud võlausaldajaid, kellega tal on paremad suhted. Kuna tegemist on rahaliste kohustuste täitmisega ajavahemikus kolm kuud enne ajutise halduri või usaldusisiku nimetamist, siis võib olla põhjendatud kahtlus, et olukorras, kus pankroti vältimine võib võlgnikule, kes oma olukorda ja perspektiivi teab, olla üle jõu käiv ja lootusetu, annab ta mõnele oma võlausaldajale eelise tema nõude rahuldamiseks, mis aga võib tähendada seda, et võlausaldajate nõudeid saab pankrotimenetluses sellevõrra vähem rahuldada, sest eelise saanud võlausaldaja on võlgniku vara kui tulevase pankrotivara arvelt saanud enda nõude täies ulatuses rahuldatud. Siiski on kohtupraktikas selgelt välja kujunenud seisukoht, et igasugune ühe võlausaldaja eelistamine teistele tema nõude rahuldamise kaudu ei saa iseenesest veel olla võlausaldajate huve kahjustav ning tuleb hinnata täitmise mõju võlgniku majandustegevusele ja selle jätkumisele^{*16}, samuti seda, kas täitmine oli majanduslikult otstarbekas ja seega vastas võlausaldajate huvidele või mitte.^{*17} Riigikohus on selgitanud, et tagasivõitmise eesmärgiks ei saa olla, et pankrotiohus oleva isiku majandustegevus oleks halvatud. Selline võla tasumine, mis on toimunud kolme kuu jooksul enne pankrotimenetluse algatamist, kuid majandustegevuse tavalise tähtaja jooksul, ei saa olla tagasivõidetav.^{*18} Selleks et selgitada, kas ühe võlausaldaja eelistamine tähendab ka võlausaldajate huvid kahjustamist (§ 109 lg 1), tuleb hinnata eri kohustuste olulisust võlgniku majandustegevuse jätkumise seisukohast.^{*19} Nii võib olla küll võlgnik ühte võlausaldajat eelistanud, kuid kui sellele kohustuse täitmine võis olla võlgniku majandustegevuse jätkamiseks oluline, ei pruugi olla alust väita, et teiste võlausaldajate huve oleks kahjustatud. Seega peab kohus hindama, milliste kohustuste täitmine võlgniku majandustegevuse jaoks kui tähtis on.^{*20} Riigikohus on näiteks selgitanud, et maksuvõlgade tasumise eelistamine majandustegevuse jätkamiseks vajalikest tehingutest tekkinud kohustuste täitmisele ei ole üldjuhul põhjendatud.^{*21} Kohustuse täitmise majandusliku otstarbekuse üle otsustamisel on Riigikohus tõendamiskoormusega seondult märkinud, et kui hageja tõendab, et vaidlusaluste maksetega on ühte võlausaldajat (kostjat) teistele eelistatud näiteks seeläbi, et temale tagastati laenu samal ajal, kui olid olemas teised võlausaldajad, kelle nõudeid ei täidetud, ei pea hageja täiendavalt tõendama, et kostjale maksmine oli majanduslikult ebaotstarbekas, vaid sellisel juhul tuleb kostjal tõendada, et temale maksmine oli majanduslikult otstarbekam võlgniku teiste kohustuste täimisest.^{*22} Näiteks võib kostja tõendada, et tema omakorda täitis selliseid kohustusi, mis olid võlgniku majandustegevuse jaoks olulise tähendusega, sest andsid lootust ähvardava maksejõuetuse ületamiseks.

Võib teha üldistuse, et korrapärase majandustegevuse jätkamise raames kohustuste täitmine eelduslikult ei kujuta endast ühe võlausaldaja sellist eelistamist, mis kahjustaks teiste võlausaldajate huve ja saaks olla tagasivõitmist võimaldavaks asjaoluks § 109 lõike 1 ja § 113 lõike 1 punkti 2 kohaselt. Siiski ei saa välistada, et teiste võlausaldajate kahjustamine võib toimuda siiski ka korrapärase majandustegevuse raames.^{*23}

3.3.5. Võlgnik oli täitmise ajal maksejõuetu ja võlausaldaja teadis või pidi maksejõuetusest teadma

Täiendava asjaoluna, mis võimaldab PankrS § 113 lõike 1 punktis 2 nimetatud perioodil toimunud rahalise kohustuse täitmist tagasi võita, on punktis 2 viimase alternatiivina sätestatud see, kui võlgnik oli täitmise ajal maksejõuetu ja võlausaldaja teadis või pidi maksejõuetusest teadma. Need on faktilised asjaolud, mida haldur tagasivõitmise hakis hagejana peab tõendama. Teadma pidamise puhul tuleb lähtuda VÕS^{*24} § 15 lõikest 4, mille kohaselt, kui isik ei teadnud õiguslikku tähendust omavat asjaolu raske hooletuse tõttu, siis loetakse, et ta pidi seda asjaolu teadma. Raske hooletus on VÕS § 104 lõike 3 kohaselt käibes vajaliku

¹⁶ RKTko 03.06.2003, 3-2-1-58-03, p 8; RKTko 09.05.2007, 3-2-1-43-07, p 9; RKTko 08.04.2009, 3-2-1-21-09, p 16; RKTko 29.05.2009, 3-2-1-63-09, p 11; RKTko 24.05.2017, 3-2-1-50-17, p 11; RKTko 13.11.2019, 2-16-18957, p 12.4; RKTko 30.09.2020, 2-16-18957, p 16; RKTko 03.05.2023, 2-21-2785, p 16.2.

¹⁷ RKTko 10.04.2019, 2-16-18953, p 13.4; RKTko 13.11.2019, 2-16-18957, p 12.1; RKTko 30.09.2020, 2-16-18957, p 16.

¹⁸ RKTko 03.06.2003, 3-2-1-58-03, p 9; RKTko 08.04.2009, 3-2-1-21-09, p 16.

¹⁹ RKTko 13.11.2019, 2-16-18957, p 12.4; RKTko 03.05.2023, 2-21-2785, p 16.2.

²⁰ RKTko 29.05.2009, 3-2-1-63-09, p 11 ja 12.

²¹ RKTko 29.05.2009, 3-2-1-63-09, p 12.

²² RKTko 30.09.2020, 2-16-18957, p 16.

²³ RKTko 03.06.2003, 3-2-1-58-03, p 11.

²⁴ Võlaõigusseadus. – RT I 2001, 81, 487; RT I, 17.03.2023, 80.

hoole olulisel määral järgimata jätmine. Küllaltki keeruliseks võib osutuda selle ajahetke selgeks tegemine, millal on võlgnik PankrS § 1 lõike 2 või 3 tähenduses muutunud maksejõuetuks. Väga täpselt ei pruugi maksejõuetuse tekkimise ajahetke olla võimalik määrata, küll on oluline selgitada, kas võlgnik rahalise kohustuse täitmise ajal oli maksejõuetu või mitte. Võlausaldaja teadmise tõendamisel saab lähtuda eelkõige võlgniku ja võlausaldaja vahelisest suhtlusest, näiteks on võlgnik ise tunnistanud võlausaldajale, et on maksejõuetu, ning sellekohased tõendid on olemas. Teine võimalus on asjaolude põhjal väita, et võlgniku maksejõuetus, s.o püsiv suutmatus oma kohustusi täita, pidi olema võlausaldajale arusaadav (nt ei suutnud võlgnik enam oma sissenõutavaid kohustusi järjepidevalt täita). Juhul kui võlausaldaja, kellele võlgnik on rahalise kohustuse täitnud, on võlgniku lähikondne, siis § 113 lõike 2 kohaselt eeldatakse, et ta võlgniku maksejõuetusest teadis. Nimetatud eeldusel on tähendus just § 113 lõike 1 punktis 2 märgitud neljanda alternatiivi puhul, mis tähendab seda, et kui haldur on suutnud tõendada, et võlgnik on teinud makse § 113 lõike 1 punktis 2 nimetatud tähtaja sees, olles ise sellel ajal maksejõuetu, peab makse saanud võlausaldaja kostjana tõendama seda, et ta võlgniku maksejõuetusest ei teadnud. Arvestada tuleb sellega, et § 113 lõikes 2 sätestatud eeldus hõlmab teadmist, aga mitte teadma pidamist. Seega juhul, kui kostja tõendab, et ta võlgniku maksejõuetusest ei teadnud, tuleb halduril omakorda tõendada seda, et kostja pidi sellest teadma.

Muidugi on nii võlausaldajal kostjana kui ka võlgnikul võimalik tõendada, et rahalise kohustuse täitmise ajal ei olnud võlgnik maksejõuetu. Sel juhul langeb ära ka küsimus, kas võlausaldaja maksejõuetusest teadis või pidi teadma.

Juriidilisest isikust võlgnik võib pärast maksejõuetuse ilmnemist teha vaid igapäevase majandustegevuse jätkamise jaoks vajalikke väljamakseid ning peab esitama ühtlasi pankrotiavalduse. Kui võlgnik on teinud väljamakse, mida ta ei oleks tohtinud teha, ei ole makse tegemine tühine, kuid on halduri jaoks argumendiks, et maksega on kahjustatud võlausaldajate huve (§ 109 lg 1). Seadusest tulenevalt ei ole antud § 113 lõike 1 punktis 2 nimetatud asjaolude alusel tagasivõitmisel tähendust sellele, kas võlgnik on teadlikult võlausaldajate huve kahjustanud ning kas võlausaldaja on sellest teadlik.^{*25} Kuigi võib eeldada, et juhul kui võlgnik on teinud maksejõuetuna väljamakse, mida ta teha ei oleks tohtinud, siis pidi ta olema ka teadlik võlausaldajate huvide kahjustamisest. Kuid kuna antud juhul § 113 kõrval ei saa rahalise soorituse tagasivõitmisel täiendavalt tugineda §-le 110, ei oma võlausaldajate teadliku kahjustamise kindlaks tegemine tähendust. Piisab, kui on tõendatud, et sooritus oli tehtud ajal, mil võlgnik oli maksejõuetu ning võlausaldaja sellest teadis või pidi teadma.

Kuna ka maksejõuetuna tehtud makse puhul ei ole sätestatud võlausaldajate huvide kahjustamise eeldust (v.a § 113 lg 1 p-s 1 nimetatud juhul), siis võlausaldajate huvide kahjustamist peab tõendama haldur. Võlausaldaja saab kostjana esitada oma vastuväited.

3.4. Täitmine on toimunud lähikondsele kahe aasta jooksul enne ajutise halduri või usaldusisiku nimetamist

Lisavõimalusena tasutud makse tagasivõitmiseks on PankrS § 113 lõike 1 punktis 3 ette nähtud, et tagasi saab võita ka makset, mis on tehtud viimase kahe aasta jooksul enne ajutise halduri või usaldusisiku nimetamist, kui saajaks on võlgniku lähikondne. Lähikondse määratlemisel tuleb lähtuda §-s 117 sätestatust. Riigikohus on rõhutanud seoses § 117 lõike 3 tõlgendamisega, et lähikondseks võib kohus lugeda ka isiku, kellel on võlgnikuga sedavõrd suur ühine majanduslik huvi, et on alust arvata, et võlgnik ja temaga seotud isik tegutsevad teineteise kasuks ja teiste võlausaldajate huvisid kahjustades.^{*26} Seejuures on Riigikohus selgitanud, et töötaja ja tööandja saavad lähikondseks olla vaid erandlikel asjaoludel.^{*27} Paragrahv 113 lõike 1 punktis 3 sätestatud hagi rahuldamiseks peab hageja tõendama, et kohustus täideti kahe aasta jooksul enne ajutise halduri või usaldusisiku nimetamist ning et kohustus täideti võlgniku lähikondsele, samuti et rahalise kohustuse täitmine kahjustas võlgniku võlausaldajate huve. Kostja saab omakorda esitada vastuväiteid hageja nimetatud väidetele ning mh tõendada, et võlgnik oli maksete tegemise ajal maksejõuline ega muutunud maksejõuetuks kohustuse täitmise tõttu.^{*28} Riigikohus on ühtlasi järjekindlalt rõhutanud

²⁵ RKTko 08.04.2002, 3-2-1-45-02, p 8; RKTko 3-2-1-58-03, p 8.

²⁶ RKTko 09.05.2007, 3-2-1-43-07, p 11.

²⁷ Samas.

²⁸ RKTko 30.09.2020, 2-16-18957, p 13 ja 14; RKTko 03.05.2023, 2-21-2785, p 14.

seda, et ainuüksi asjaolu, et makse tehti lähikondsele, ei anna alust järelduseks, et sellega on kahjustatud võlausaldajate huve (§ 109 lg 1).^{*29}

Tähelepanu tuleb pöörata § 113 lõike 1 punkti 2 viimase alternatiivi ja punkti 3 seosele. Oluline erinevus on punktide 2 ja 3 vahel selles, et kui punkti 2 kohaselt on üheks tagasivõitmist võimaldavaks asjaoluks see, et võlgnik oli kohustuse täitmise ajal maksejõuetu ja võlausaldaja teadis või pidi seda teadma, kusjuures lõike 2 kohaselt lähikondse puhul eeldatakse, et ta võlgniku maksejõuetusest teadis (seega peab kostja selle eelduse ümber lükkama), siis punkti 3 kohaselt peab kostja tõendama seda, et võlgnik ei olnud kohustuse täitmise ajal maksejõuetu ega muutunud maksejõuetuks kohustuse täitmise tõttu.

Kuna lähikondsele tehtud makse puhul hõlmab punktis 3 nimetatud kaks aastat ka punktis 2 nimetatud kolme kuud, siis juhul kui makse on tehtud kolmekuulise perioodi sees, piisab, kui võlgnik või lähikondne tõendavad, et võlgnik ei olnud makse tegemise ajal maksejõuetu ega muutunud selleks makse tegemise tõttu. Sel juhul ei ole vaja enam täiendavalt hakata ümber lükkama lõikes 2 nimetatud eeldust lähikondse kohta, sest maksejõuetuse puudumisel ei tõusetu punkti 2 järgi küsimust, kas võlausaldajast lähikondne maksejõuetusest teadis või pidi teadma.

4. Võlausaldajate huvide kahjustamine

4.1. Võlausaldajate huvide kahjustamine PankrS § 109 kohaselt kui § 113 alusel tagasivõitmise üldine tingimus

Sätetades rahalise kohustuse täitmise kui toimingut kehtetuks tunnistamise alused, ei ole seadusandja PankrS §-s 113 eraldi sätestanud, et tagasivõitmise hagi rahuldamiseks peab olema tuvastatud ühtlasi võlausaldajate huvide kahjustamine. Samas viitavad §-s 113 sätestatud tagasivõitmise tingimused sellele, et nendes isenesest võib väljenduda ühtlasi võlausaldajate huvide kahjustamine – kui rahaline kohustus on täidetud pankroti väljakuulutamisele (lg 1 p 1) või ajutise halduri nimetamisele (lg 1 p 2) lähedasel ajal või seejuures on makse tehtud lähikondsele (lg 1 p 3), kui makse on tehtud ebatavalise maksevahendiga, ennetähtaegselt, ühte võlausaldajat teisele eelistades või ajal, mil võlgnik oli maksejõuetu (lg 1 p 2). Nimetatud asjaolud viitavad sellele, et nendel asjaoludel rahalist kohustust täites võib olla kahjustatud võlausaldajate huve. Siiski ei piisa § 113 alusel tagasivõitmiseks sellest, et hageja tugineb vaid siin toodud asjaoludele ja tõendab nende eksisteerimist. Tagasivõitmise otsustamiseks on vaja selgeks teha, kas §-s 113 nimetatud asjaoludel rahalise kohustuse täimisega on ühtlasi kahjustatud võlausaldajate huve § 109 lõike 1 mõttes, s.t võlausaldajate huvide kahjustamine § 109 lõike 1 kohaselt tuleb asjaoluna kindlaks teha.^{*30} Näiteks kui tagasivõitmise alus ühe võlausaldaja eelistamise näol on küll olemas, on vaja selgeks teha, kas sellega on kahjustatud ka võlausaldajate huve. Igasugune võlausaldaja eelistamine ei ole veel teiste võlausaldajate huvide kahjustamine ning tuleb hinnata kohustuse täitmise majanduslikku otstarbekust, samuti seda, kas selle kohustuse täitmine teenis majandustegevuse jätkumise huve. Võrrelda tuleb, kas täidetud kohustus on majandustegevuse jätkamiseks olulisem kui need tehingud, millest tulenevatele kohustustele täidetud kohustust eelistati, kas kohustuse täitmine toimus tavapärase majandustegevuse raames ning tavapäraseid tähtaegu järgides jm.

4.2. Võlausaldajate huvide kahjustamise aeg

Riigikohus on selgitanud, et võlausaldajate huvide kahjustamise tuvastamiseks ei piisa tõdemusest, et vaidlusaluste makseteta oleksid võlausaldajate nõuded pankrotimenetluses rahuldatud suuremas ulatuses. Selle üle otsustamine, kas võlausaldajate nõudeid oleks juhul, kui kostjale ei oleks vaidlusalusel ajavahemikul makset tehtud, rahuldatud suuremas ulatuses või mitte, eeldab tagasivõitmise aja olukorra võrdlemist hüpoteetilise olukorraga, kus võlgnik ei oleks vaidlusaluseid makseid teinud.^{*31} Võlausaldajate huvid tuleb

²⁹ RKTko 19.12.2007, 3-2-1-115-07, p 15; RKTko 24.05.2017, 3-2-1-50-17, p 11; RKTko 10.04.2019, 2-16-18953, p 13.4; RKTko 13.11.2019, 2-16-18957, p 12.4.

³⁰ RKTko 06.10.2004, 3-2-1-98-04, p 11; RKTko 09.05.2007, 3-2-1-43-07, p 9; RKTko 19.12.2007, 3-2-1-115-07, p 15; RKTko 08.04.2009, 3-2-1-21-09, p 15; RKTko 29.05.2009, 3-2-1-63-09, p 11; RKTko 24.05.2017, 3-2-1-50-17, p 10; RKTko 10.04.2019, 2-16-18953, p 12; RKTko 13.11.2019, 2-16-18957, p 12; RKTko 30.09.2020, 2-16-18957, p 13.

³¹ RKTko 10.04.2019, 2-16-18953, p 13.3; RKTko 13.11.2019, 2-16-18957, p 12.2; RKTko 30.09.2020, 2-16-18957/75, p 15; RKTko 03.05.2023, 2-21-2785, p 16.3.

lugada eelduslikult kahjustatuks, kui hageja tõendab, et võlausaldajate nõuded oleksid hüpoteetiliselt ilma vaidlusaluste makseteta saanud suuremas ulatuses rahuldatud, võrreldes sellega, millises ulatuses need saaksid kaetud tagasivõitmise aja seisuga.^{*32} Seejuures hageja ei pea tõendama, kui suur summa oleks ilma tagasivõidetava makseta pankrotivaras ja kui palju täpselt saaks iga võlausaldaja rohkem raha, vaid piisab selle tõendamisest, et võlausaldajate nõuded saaksid rahuldatud suuremas ulatuses.

Tagasivõitmise otsustamisel tuleb tagasivõitmise aluseks olevaid asjaolusid hinnata kahes etapis: kõigepealt tuleb hinnata asjaolusid tehingu või muu toimingu tegemise ajal ning seejärel, kas võlausaldajate huvid on kahjustatud tagasivõitmise ajal. Nii tuleb näiteks PankrS § 113 kohaselt hinnata seda, kas ühte võlausaldajat eelistati teistele või mitte, võlgniku poolt rahalise kohustuse täitmise aja seisuga^{*33}, samuti tuleks hinnata raha maksmise majanduslikku otstarbekust makse tegemise ajal.^{*34} Võlausaldajate huvide kahjustamist kui tagasivõitmise esmast eeldust § 109 lõike 1 järgi ei tule aga kontrollida makse tegemise aja seisuga, vaid tagasivõitmise hagi esitamise aja seisuga.^{*35} Riigikohus on põhjendatult juhtinud tähelepanu sellele, et erinevalt §-st 113, mille alusel hinnatakse rahalise kohustuse täitmisega seotud asjaolusid selle kohustuse täitmise ajal, on § 109 lõikes 1 silmas peetud võlausaldajaid, kelle huvid peavad kohustuse täitmise tõttu olema kahjustatud tagasivõitmise hagi esitamise ajal; mh on oluline silmas pidada, et kohustuse täitmise ajal olemas olnud võlausaldajad, kellel tagasivõitmise hagi esitamise ajal võlgniku vastu enam nõudeid ei ole, pankrotimenetluses kaitset ei vaja ja nende huve ei arvestata.^{*36} Tagasivõitmise eesmärgiks on pankrotivara suurendamine, et selle arvel saaks suuremas ulatuses rahuldada võlausaldajate nõudeid. Järelikult saab tagasivõitmise eesmärgiks olla nende võlausaldajate huvide kaitse, kes on olemas tagasivõitmise hagi esitamise ajal. Seetõttu tulebki hinnata tagasivõitmise hagi esitamise seisuga nende võlausaldajate huvide kahjustamist, kes sellel ajal olemas on. Samas saab nende võlausaldajate huvide võimalikku kahjustamist hinnata läbi rahalise kohustuse täitmise asjaolude hindamise.

Siit jõuamegi ülalkirjeldatud hüpoteetilise võrdluse juurde: kui asjaolusid hinnates (nt kas ühte võlausaldajat teisele eelistades) tehti võlgnikule kasulik rahaline makse näiteks vajaliku tooraine ostmiseks, mistõttu võlgniku majandustegevus sai jätkuda ning seetõttu suurenes ka pankrotivara ja võlausaldajate nõuded saab pankrotimenetluses suuremas mahus rahuldada, ei ole tegemist võlausaldajate huvide kahjustamisega ja tagasivõitmine ei ole põhjendatud. Kui aga tehtud makse ei olnud majanduslikult otstarbekas ning pigem võlgnik sooviski anda eelist mõnele oma võlausaldajale, on pankrotivara selle tõttu vähenenud ning võlausaldajate huvid on seetõttu tagasivõitmise hagi esitamise seisuga kahjustatud.

4.3. Tasaarvestuse tähendus

Praktikas on tõusetunud küsimus, kas võib olla võimalik tasaarvestuse tagasivõitmine PankrS § 113 alusel, s.t kas tasaarvestuse puhul ei või tegemist olla kohustuse täitmisega ebatavalise maksevahendiga või ühe võlausaldaja eelistamisega teistele.^{*37} Tasaarvestus, olles kujundusõigus, on võimalik nii võlausaldaja kui ka võlgniku ühepoolse tasaarvestusavalduse alusel (VÕS § 198). Riigikohus on selgitanud, et juhul kui tasaarvestus toimub võlausaldaja tasaarvestusavalduse alusel, siis vaatamata sellele, et tasaarvestus mõjutab võlgniku varalist sfääri, ei ole võimalik võlausaldaja kujundusõiguse tagajärjel tekkinud õiguslikke tagajärgi tagasivõitmise kaudu ümber kujundada.^{*38} Nii ei saa võlausaldaja poolt esitatud tasaarvestusavalduse alusel toimunud tasaarvestust § 113 alusel tagasi võita vaatamata sellele, et nii on ka võlgniku kohustus tasaarvestust teostanud võlausaldaja ees täidetud, sh tähtaegadel, mis § 113 kohaselt tagasivõitmist võimaldavad. Kui tasaarvestuse avalduse esitab aga võlgnik, siis toimub tasaarvestuse kaudu ühtlasi tema kohustuse täitmine selle võlausaldaja ees, kellele ta tasaarvestuse avalduse esitab. Tasaarvestuse läbi kohustuse täitmist siiski ei tuleks pidada rahalise kohustuse täitmiseks ebatavalise maksevahendiga. Siin ei ole tegemist maksevahendiga, vaid vastastikused rahalised kohustused loetakse vastastikku täidetuks kativas ulatuses, mistõttu ei saa tekkida väärtuste ebaekvivalentsuse küsimust, milline oht on alati maksmisel

³² RKTko 30.09.2020, 2-16-18957, p 15; RKTko 03.05.2023, 2-21-2785, p 15.

³³ RKTko 24.05.2017, 3-2-1-50-17, p 10.

³⁴ RKTko 10.04.2019, 2-16-18953, p 13.4.

³⁵ RKTko 24.05.2017, 3-2-1-50-17, p 10; RKTko 03.05.2023, 2-21-2785, p 17.

³⁶ RKTko 24.05.2017, 3-2-1-50-17, p 10.

³⁷ RKTko 04.11.2014, 3-2-1-94-14, p 14.

³⁸ RKTko 04.11.2014, 3-2-1-94-14, p 14; RKTko 03.05.2017, 3-2-1-30-17, p 17; RKTko 13.02.2019, 2-16-8552, p 38.

ebatavalise maksevahendiga (nt asjadega). Kui isegi tasaarvestuse kaudu kohustuse täitmist vastava võlausaldaja ees pidada selle võlausaldaja eelistamiseks, siis eelduslikult ei saa siiski olla tegemist võlausaldajate huvide kahjustamisega (§ 109 lg 1), sest võlausaldaja saaks üldjuhul ise sama tasaarvestuse oma avalduse alusel teha, sh § 99 kohaselt ka võlgniku pankrotimenetluses.

Siiski võiks teatud juhtudel olla võimalik võlgniku poolt tehtud tasaarvestuse kaudu toimunud kohustuste täitmine kehtetuks tunnistada, kui sellega on eelistatud ühte võlausaldajat teistele ja ühtlasi kahjustatud võlausaldajate huve. Nii võib olla tegemist võlausaldajaga, kellel on võlgniku vastu nõue, mille ta on saanud loovutamise teel, ning võlgniku läheneva pankrotimenetluse tõttu on ilmne, et võlausaldaja ise pankrotimenetluses loovutatud nõuet § 99 lõike 3 tõttu tasaarvestada ei saa. Samal ajal ei saa ta aga tasaarvestada talle loovutatud nõuet ka enne pankrotimenetlust, kui nõue ei ole veel muutunud sissenõutavaks. VÕS § 197 lõike 1 kohaselt aga võib isik oma nõude teise poole nõudega tasaarvestada, kui tasaarvestaval poolel on õigus oma kohustus täita ja teiselt poolt nõuda kohustuse täitmist. Nii võib loovutatud nõudega juhtuda, et seda ei saa veel tasaarvestada, sest selle täitmist ei saa veel nõuda, aga kui nõue muutub sissenõutavaks, on suure tõenäosusega võlgniku pankrot välja kuulutatud, kus võlausaldaja ei saa nõuet § 99 lõikes 3 sätestatud piirangu tõttu tasaarvestada. Juhul kui nüüd võlgnik ise, näiteks üks kuu enne talle ajutise halduri või usaldusisiku määramist, tasaarvestab oma nõude, mis on sissenõutav, võlausaldaja nõudega, mida viimane ise ei saa tasaarvestada, on tegemist ühe võlausaldaja eelistamisega ja eelduslikult võlausaldajate huvide kahjustamisega, sest ilma tasaarvestuseta oleks haldur saanud pankrotimenetluses võlgniku nõude võlausaldaja vastu maksmata, võlausaldaja aga oleks saanud esitada oma loovutamise teel saadud nõude pankrotivõlausaldajana. Järelikult võivad võlgniku tasaarvestuse kaudu olla võlausaldajate huvid § 109 lõike 1 mõttes kahjustatud ning haldur saaks esitada tagasivõitmise hagi. Tasaarvestuse kaudu rahalise kohustuse täitmise tagasivõitmine võib olla võimalik ka juhul, kui võlgnik teeb oma nõude tasaarvestuse võlausaldaja nõudega enne enda pankroti väljakuulutamist, kusjuures võlausaldaja ei oleks enne võlgniku pankroti väljakuulutamist saanud ise tasaarvestust teha, sest tema nõue ei olnud veel sissenõutav, ega saaks tasaarvestada ka peale võlgniku pankrotimenetlust (§ 99 lg 1), mh ka mitte § 99 lõike 2 alusel. Esitades tagasivõitmise hagi § 113 alusel, saab haldur nõuda mitte tasaarvestusavalduse kui kujundusõiguse teostamiseks tehtud ühepoolse tehingu kehtetuks tunnistamist, vaid tasaarvestuse kaudu toimunud kohustuse täitmise tagasivõitmist.

5. Rahalise kohustuse täitmise tagasivõitmise korras kehtetuks tunnistamise tagajärjed

Nagu oleme eespool selgitanud, tunnistatakse PankrS § 113 alusel kehtetuks rahalise kohustuse täitmine kui sooritus, mis on ühtlasi toimingiks § 109 lõike 1 tähenduses, küll aga ei tunnistata kehtetuks tehingut, millest kohustus tuleneb.³⁹ Riigikohus on seejuures rõhutanud, et tunnistades kehtetuks rahalise kohustuse täitmise, ei tunnistata § 113 alusel seejuures kehtetuks kohustust ennast.⁴⁰ Kui kohustuse täitmine on kehtetuks tunnistatud, on kohustus ise kehtiv, samuti kohustuse aluseks olev tehing (kui tegemist on tehingust tuleneva kohustusega). Võlausaldaja saab võlgniku kohustuse aluseks oleva nõude esitada pankrotimenetluses, see tuleb kaitsta ning võlausaldaja nõude tunnustamise korral nõue rahuldatakse selles ulatuses vastavalt jaotisele, nagu pankrotivara suurus seda võimaldab. Nii realiseerub rahalise kohustuse täitmise tagasivõitmise eesmärk vastavalt §-le 113 – tagasivõitmisega on kaotatud see eelis, mille võlausaldaja sai, kui võlgnik täitis oma rahalise kohustuse §-s 113 sätestatud ajavahemikus, kahjustades võlausaldajate huve. Kaotades tagasivõitmisega nimetatud eelise, pannakse võlausaldaja teiste võlausaldajatega võrdsesse olukorda ning tal on oma nõude rahuldamiseks pankrotimenetluses samad võimalused nagu teistel võlausaldajatel. Paragrahv 119 lõike 1¹ järgi kohaldatakse kohustuste täitmise tagasivõitmise tagajärgedele tehingu tagajärgede kohta vastavalt §-s 119 sätestatud. See täiendus tehti kooskõlas § 109 lõikes 1 tehtud täpsustusega, et lisaks tehingutele võib tagasivõitmise korras kehtetuks tunnistada ka muid toiminguid, pidades silmas §-s 113 rahalise kohustuse täitmise tagasivõitmist. Enne seda oli vastuolu §-s 109 sätestatud tagasivõitmise mõiste ning § 113 kui tagasivõitmise erialuse vahel, sest mõiste hõlmas § 109 lõike 1 kohaselt vaid tehinguid, §-s 113 oli aga sätestatud soorituse tagasivõitmine, mis ei ole tehinguks. Seega oli

³⁹ Vt viide 2.

⁴⁰ RKTko 19.12.2007, 3-2-1-115-07, p 13; RKTko 12.10.2016, 3-2-1-92-16, p 15.

§ 119 lõike 1¹ lisamisel täpsustav tähendus, sest §-s 119 ei olnud varem midagi eraldi sätestatud soorituste tagasivõitmise kohta. Kohustuste täitmise tagasivõitmise võimalus kehtis juba alates 1992. aastast (enne 01.01.2004 vastavalt § 45), samuti regulatsioon tagasivõitmise tagajärgede kohta (enne 01.01.2004 vastavalt § 51); kohustuste täitmise tagasivõitmise tagajärgede puhul lähtuti kohtupraktikas sellest, et kohaldada tuleb § 119 lõiget 1, mille kohaselt peab võlausaldaja tagastama saadu pankrotivarasse. Paragrahvi 119 lõiget 1¹ tuleb samamoodi tõlgendada: kohaldada saab küll § 119 lõiget 1, kuid mitte lõikeid 3–6, kuna kehtetuks ei ole tunnistatud kohustus ise ega selle aluseks olev tehing. Seda põhjusel, et § 119 lõike 1¹ kohaselt kohaldatakse rahalise kohustuse tagasivõitmisele §-i 119 vastavalt. „Vastavalt“ kohaldamine tähendabki seda, et kohaldada saab küll § 119 lõikeid 1 ja 2, kuid mitte § 119 lõikeid 3–6. Nimetatud järeldus tuleneb § 113 kohase tagasivõitmise olemusest. Seega saab võlausaldaja esitada nõude pankrotivõlausaldajana, mitte aga nõuda tagasi tema poolt kehtiva tehingu alusel üleantut.

Kohtupraktikas on aga kahetsusväärset asutud PankrS § 119 lõiget 1¹ tõlgendama viisil, millega on raske nõustuda. Nii on Riigikohus oma ühes ja samas lahendis kõigepealt kinnitanud, et kohustuse täitmise tagasivõitmisel võidetakse § 113 alusel tagasi üksnes tehingu alusel toimunud rahalise kohustuse täitmine, mitte tehing ise. Samas on Riigikohus leidnud, et võlausaldajal on õigus siiski esitada nõudeid § 119 lõigete 4 ja 5 alusel. Lõike 4 alusel saab ta nõuda tema poolt tehingu alusel üleantu tagastamist või selle väärtuse hüvitamist. Kui aga võlausaldaja teadis või pidi teadma, et võlgnik kahjustab täitmisega teiste võlausaldajate huve, on tal õigus nõuda üleantu eest hüvitist § 119 lõike 5 alusel viimases järjekorras oleva võlausaldajana vastavalt § 153 lõike 1 punktile 3.⁴¹ Selline käsitus ei ole põhjendatud, sest tehingu suhtes, mida ei ole tagasivõitmise korras kehtetuks tunnistatud, ei saa kohaldada § 119 lõigete 4 ja 5 kohaselt kehtetu tehingu tagajärgi. Kui pidada silmas, et olukord on ebaõiglane, kui võlausaldaja on oma kohustuse täitnud – asja üle andnud, teenuse osutanud, seejärel peab ta aga talle makstud raha tagasi andma –, siis lahenduseks ei saa olla, nagu Riigikohus on viidatud lahendis leidnud, § 119 lõigete 4 ja 5 kohaldamine. Võlgniku täitmise tagasivõitmisega pannakse võlausaldaja samasse olukorda teiste võlausaldajatega, kes on oma kohustuse täitnud, aga kellele võlgnik ei ole enne oma pankrotti raha maksnud. Samas tuleb olukorda hinnata mitte § 119 lõigete 4 ja 5 kohaldamise kaudu, vaid selgitada, kas raha maksmine oli otstarbekas ja vajalik võlgniku majandustegevuse jätkamiseks, kas võlausaldajate huve on rahalise kohustuse täitmisega kahjustatud ning kas tagasivõitmiseks on seega üldse alust. Kuigi Riigikohus on viidatud lahendis⁴² otsinud õiglast lahendit võlausaldaja jaoks, kes on oma kohustuse täitnud, aga kellelt on saadud raha § 113 alusel tagasi nõutud, on ta ühtlasi jõudnud võlausaldaja jaoks lubamatult kahjuliku järelduseni. Riigikohus on nimelt pidanud võimalikuks, et võlausaldaja, kes teadis või pidi teadma, et võlgniku sooritus kahjustas võlausaldajate huve, saab nõuda üleantu väärtuse hüvitamist vaid võlausaldajana viimases järjekorras vastavalt § 119 lõikele 5 ja § 153 lõike 1 punktile 3. Seejuures ei ole § 113 kohaldamise tingimuseks, et võlausaldaja, kellele rahaline kohustus täidetakse, peaks teadma võlausaldajate huvide kahjustamisest. Juhul kui aga halduril õnnestub seda § 119 lõike 5 kohaldamiseks tõendada, satuks võlausaldaja – selle asemel et esitada oma nõue (mis on vaatamata tagasivõidetud täitmisele alles) pankrotimenetluses ja olles nõude tunnustamise korral § 153 lõike 1 punkti 2 kohases järgus – hoopis § 153 lõike 1 punkti 3 kohasesse järku. Kui võlausaldajal peaks olema nõue § 119 lõigete 4 ja 5 alusel, ei saa samas kõrvale jätta seda, et tal on alles ka nõue, mille täitmine on tagasi võidetud. Seega peaks Riigikohtu järgi saama esitada kaks nõuet – nii algse nõude kui ka nõude kas § 119 lõike 4 või 5 alusel. On selge, et nii see olla ei saa. Kohustuse täitmise tagasivõitmisel § 113 alusel saab võlausaldaja esitada pankrotimenetluses oma algse nõude, mitte aga nõudeid § 119 lõigete 4 ja 5 alusel. Paragrahvi 119 lõiget 1¹ saab tõlgendada vaid nii, et kohustuse täitmise tagasivõitmisel saab haldur nõuda võlausaldajalt kohustuse täitmisena üleantu tagastamist pankrotivarasse § 119 lõike 1 alusel. Mõeldav on ka intresside nõue § 119 lõike 2 alusel.

Riigikohus on ka ühes hilisemas lahendis asunud eespool käsitletud lahendiga võrreldes sarnasele seisukohale. Nii on Riigikohus leidnud, et juhul kui nõutakse tagasi tasu maksmine, tuleks võlausaldajale hüvitada § 119 lõike 4 alusel tema poolt üleantu väärtus, milleks on osutatud teenuse väärtus ja mis võiks olla omakorda hinnatud sama suureks, kui on tagasivõitmise korras kehtetuks tunnistatud maksete suurus.⁴³ Selline käsitus muudab tagasivõitmise § 113 alusel sisutuks, kui võlgnikult, kelle kohustuse täitmine tunnistatakse kehtetuks, saaks pärast raha tagastamist § 119 lõike 1¹ kohaselt nõuda samas väärtuses tehtud

⁴¹ RKTko 20.11.2013, 3-2-1-124-13, p 10.

⁴² Samas.

⁴³ RKTko 10.04.2019, 2-16-18953, p 14.1 ja 14.2.

töö või osutatud teenuse väärtuse hüvitamist § 119 lõike 4 alusel, seega sama summa tagastamist pankrotivarast, mis on tema käest sisse nõutud. Tõsi küll, Riigikohus jõuab ka ise sellisele järeldusele, et tema poolt toodud näidete puhul ei peaks tagasivõitmise hagi üldse esitatama.^{*44} Samas ei anna Riigikohus ka antud juhul vastust küsimusele, mis saab võlausaldaja algsest nõudest, mille peaks ta saama esitada pankrotivõlausaldajana, sest Riigikohus on rõhutanud, et seda kohustust ennast kehtetuks § 113 alusel ei tunnistata^{*45} ning sel juhul peaks võlausaldaja saama esitada kaks nõuet pankrotimenetluses – nii algse nõude kui ka nõude § 119 lõigete 4 või 5 alusel. Selline käsitlus ei vasta § 113 ja § 119 lõike 1¹ sisule ega eesmärgile. Omaette küsimus on, kas on põhjust § 113 alusel tagasivõitmiseks ning milles seisneb võlausaldajate huvide kaitse. Kuid võlausaldajate huvide kahjustamise puudumist ei saa põhjendada nii, nagu Riigikohus on viidatud lahendis teinud – kuna tasu tagasinõudmisel § 119 lõike 1¹ alusel tuleb tagastada selle võlausaldaja poolt tehtud töö väärtus, mille suurus on tõenäoliselt sama suur kui tagasinõutud tasu, ning see tuleb pankrotivarast hüvitada, ei saa tagasivõitmisega pankrotivara suurendada ning järelikult ei ole tagasivõitmisel alust.^{*46} Tasu väljamaksmise tagasivõitmist tuleb hinnata selle majandusliku otstarbekuse järgi, hinnates hüpoteetiliselt olukorda – kui ei oleks tasu makstud, kas siis oleks võimalik olnud võlausaldajate nõudeid suuremas ulatuses rahuldada. Kui siiski kohus leiab, et võlausaldajate huve on kahjustatud, ning tunnistab tasu maksmise § 113 alusel kehtetuks, saab selle § 119 lõigete 1¹ ja 1 kohaselt nõuda pankrotivarasse, võlausaldajal ei ole alust esitada nõuet § 119 lõike 4 alusel. Küll aga saab ta esitada oma algse tasunõude pankrotimenetluses, kus nõuete kaitsmise käigus selgub nõude suurus, mida tunnistatakse, ning ulatus, milles saab võlausaldaja nõuda nõude rahuldamist.

6. Kokkuvõte

Rahalise kohustuse täitmise tagasivõitmisel ei piisa PankrS §-s 113 sätestatud aluste olemasolust, haldur peab hagejana tagasivõitmise hagi tõendama ka võlausaldajate huvide kahjustamise vastavalt § 109 lõikele 1. Kui rahalise kohustuse täitmise tagasivõitmist võimaldavaid asjaolusid tuleb hinnata kohustuse aja täitmise seisuga, siis võlausaldajate huvide kahjustamist tagasivõitmise aja seisuga. Tagasivõitmisel § 113 alusel tunnistatakse kehtetuks rahalise kohustuse täitmine, mitte aga rahaline kohustus ise ega selle aluseks olev tehing. Rahalise kohustuse täitmise kehtetuks tunnistamisel saab haldur § 119 lõigete 1¹ ja 1 kohaselt nõuda kohustuse täitmiseks tasutud raha pankrotivarasse. Võlausaldaja saab oma rahalise nõude, mille võlgnikupoolne täitmine on kehtetuks tunnistatud, esitada pankrotivõlausaldajana võlgniku pankrotimenetluses. Küll aga ei ole tal õigust esitada nõuet § 119 lõike 4 või 5 alusel.

Autorist: Paul Varul on Tartu Ülikooli emeriitprofessor ja Advokaadibüroo TGS Baltic vanempartner.

⁴⁴ Samas, p 14.3.

⁴⁵ RKTko 19.12.2007, 3-2-1-115-07, p 13.

⁴⁶ RKTko 10.04.2019, 2-16-18953, p 14.1–14.3.